

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ ЯК ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Володимир Кочин,

*молодший науковий співробітник відділу проблем приватного права
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
НАПрН України*

У статті розглядаються проблеми поділу на групи та підгрупи неприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права, формулюються пропозиції про вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: неприємницьке товариство, суспільно корисне товариство, приватно корисне товариство, суспільний інтерес, приватний інтерес.

Конституція України передбачає велике коло зобов'язань, які бере на себе держава у відносинах з людиною. Зокрема, положення ст. 3 Основного Закону закріплюють норму, відповідно до якої права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини є основним її обов'язком, у тому числі щодо функціонування державної мови (ст. 10), захисту прав усіх суб'єктів власності та господарювання (ст. 13), соціального захисту громадян (ст. 17) тощо.

Однак сьогодні важко назвати державу, яка здатна забезпечити кожному реалізацію своїх прав та обов'язків, охопити своєю діяльністю всіх, хто проживає на її території. У зв'язку з цим природним і логічним є функціонування так званого третього сектора та громадянського суспільства в цілому, які відділені від державного управління та підприємництва, для забезпечення реалізації як приватних, так і публічних інтересів осіб. Інтерес науки цивільного права до третього сектора зумовлений тим, що ключовим його елементом є неприємницькі товариства, правове регулювання яких на сьогодні не можна вважати задовільним.

Метою цієї статті є визначення класифікаційних груп неприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права.

Про актуальність статті свідчить відсутність в Україні комплексного дослідження щодо неприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права, що дозволило б визначити їх особливу правову природу та місце серед інших учасників цивільних правовідносин.

Першочерговою науковою проблемою цивільного права є питання здійснення та захисту суб'єктивних прав осіб. За допомогою

права на свободу об'єднання фізичні й юридичні особи можуть спільно реалізовувати особисті немайнові та майнові права й інтереси, що не пов'язані з підприємницькою діяльністю.

Дослідженням неприємницьких юридичних осіб приватного права займалися такі вчені, як О. Батожська, В. Борисова, С. Буко, Ю. Вітка, М. Галантич, М. Дарем, Т. Ковдій, Ю. Кривенко, І. Кучеренко, Д. Лещенко, В. Лисенко, В. Луць, Л. Мандрика, К. Негребецька, В. Мур, В. Піддубна, Д. Ратцен, В. Чепурнов, В. Фучеджі та ін.

Зважаючи на різноманітність поглядів і завдань, здійснених попередніми дослідниками, ми маємо на меті визначити групи неприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права, в основі яких лежить інтерес, що переслідують засновники (учасники) юридичної особи.

Законодавець у Цивільному кодексі (далі – ЦК) України приділив неприємницьким товариствам, порівняно з підприємницькими, недостатню увагу. Так, відповідно до ч. 1 ст. 85 ЦК неприємницькими є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Разом із тим зазначено, що особливості правового статусу окремих видів неприємницьких товариств визначаються законом (ч. 2 ст. 85 ЦК).

Невизначеність правового становища неприємницьких товариств у чинному законодавстві зумовлена не лише відсутністю належного цивільно-правового регулювання, а й різноманітністю поглядів на цей інститут. Зокрема, Господарський кодекс (далі – ГК) України, оперує поняттям «некомерційного господарювання» (ст. 52), а Податковий кодекс (далі – ПК) України «неприбуткові організації». Більше того, велика кількість законодавчих актів, які визначають окремі види цих юридичних осіб, породжують ще більшу невизначеність у цьому міжгалузевому інституті.

У науці цивільного права зверталася увага на невідприємницькі товариства. Перш за все І. Кучеренко вперше запропонувала визначити такі організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права, як невідприємницькі товариства (громадське товариство, товариство співвласників, заклад, невідприємницькі товариства з обмеженою відповідальністю), а також невідприємницький кооператив як вид кооперативного товариства [1]. Проте, на жаль, окремі запропоновані види цих юридичних осіб так і не знайшли відповідного закріплення у чинному законодавстві.

Невтішною склалася доля законопроекту «Про невідприємницькі організації» від 14.03.2000 р. № 0961, який в результаті отримав № 0909 і 23.11.2007 р. був відкликаний як такий, що втратив актуальність, хоча його норми містили принципові положення поділу невідприємницьких організацій на суспільно корисні (що створені та провадять свою діяльність у суспільно корисних напрямках – охорона здоров'я, підтримка науки тощо) та приватно корисні (створені з метою досягнення цілей в інтересах засновників). Такий поділ вирішував би питання щодо спрямованості діяльності невідприємницьких товариств, порядку їх створення та припинення, а також, як викладено у висновку до цього законопроекту, обґрунтованості запровадження та надання таким організаціям податкових пільг і різних заходів державної підтримки, підтримки з боку органів місцевого самоврядування.

Окреслений поділ на приватно корисні та публічно корисні організації відомий ще з часів римського права. Так, Ч. Санфіліппо (С. Sanfilippo) звертав увагу на *sodalitates*, які мали на меті культурні цілі, та *collegia*, які мали на меті суспільно корисні чи професійні цілі [2, с. 48].

Класифікація невідприємницьких товариств може бути здійснена за різними підставами, які матимуть юридичне значення. Перш за все заслуговує на увагу *мета їх діяльності*. На відміну від установи, в установчих документах товариства (частини 1, 2 ст. 88 ЦК) відомості про мету не є імперативною вимогою. Проте, всупереч цій нормі, відповідно до Положення про порядок легалізації об'єднань громадян, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.02.1993 р. № 140, засновники громадської організації зобов'язані подати відомості про мету створеного формування (п. 9).

Іншим критерієм поділу є *вид економічної діяльності*, який здійснюють невідприємницькі товариства. Цей критерій мав би знайти своє відображення у ГК, однак законодавець обмежився лише визначенням поняття «некомерційне господарювання», вказавши про державний і комунальний сектори еко-

номіки (ч. 2 ст. 52), і тим самим додав роздумів щодо згаданої проблеми.

Не дає відповіді на питання про поділ невідприємницьких товариств за економічним критерієм і Національний класифікатор України «Класифікатор видів економічної діяльності» (ДК 009:2005), відповідно до якого юридична особа отримує відповідний код у свідоцтві про державну реєстрацію. Більше того, в Україні діють також інституційні сектори економіки, які визначаються відповідно до наказу Державного комітету статистики України «Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки України» від 18.04.2005 р. № 96. Таким чином, цей наказ та ДК 009:2005 потребують суттєвого оновлення, адже невідприємницькі товариства не знаходять у них належного місця.

На нашу думку, з економічної точки зору невідприємницькі організації найповніше класифіковано в межах методологічного дослідження ООН «Керівництво щодо неприбуткових інститутів у Системі національних рахунків»¹ [3] (далі – Керівництво). Пунктом 2.21 Керівництва визначена така група типових організацій «третього сектора»: неприбуткові постачальники послуг (*non-profit service providers*), неурядові організації (*non-governmental organizations*), мистецькі та культурні організації (*arts and culture organizations*), аматорські спортивні клуби (*amateur sport clubs*), правозахисні групи (*advocacy groups*), установи (*foundations*), громадівські або низові асоціації (*community-based or grass-roots associations*), політичні партії (*political parties*), соціальні клуби (*social clubs*), спілки, ділові та професійні клуби (*unions, business and professional associations*), релігійні організації (*religious congregations*). Другу групу (п. 2.22 Керівництва) організації складають формування, які займають проміжне становище, тобто вони не належать повністю до державного, підприємницького чи третього секторів, однак, зважаючи на такий стан, все ж є неприбутковими: кооперативи (*cooperatives*), спільні товариства (*mutuals*), групи самопомоги (*self-help groups*), соціальні підприємства (*social ventury*), квазінеурядові організації (*qiasi-NGO's*), університети (*universities*), лікарні (*hospitals*), групи корінного населення чи територіальні групи (*indigenous or territorial groups*).

На нашу думку, у третьому секторі неможливо вести мову про певну систему організаційно-правових форм чи вичерпний перелік їх видів, порівняно з підприємницькими юридичними особами, визначеними у

¹Слід зазначити, що термін «невідприємницька організація» є найбільш точним для позначення юридичних осіб приватного права; інші ж терміни можуть мати інше логічне навантаження. Так, термін «неприбуткова організація» об'єднує юридичних осіб як приватного права, так і публічного права, а тому використовується, зокрема, у ПК.

ст. 84 ЦК. Однак необхідно все ж окреслити певні орієнтири, які допомогли б упорядкувати хаотичність у секторі в цілому.

Основним критерієм поділу непідприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права має бути інтерес засновників такої юридичної особи. Так, слід повернутися до законодавчої ініціативи проекту № 0909 щодо їх поділу на приватно корисні та публічно корисні.

Виділяючи *приватно корисні товариства*, необхідно визначити поняття «приватний інтерес» у межах поняття «непідприємницьке товариство». Так, він спрямований на реалізацію потреб виключно засновників товариства. Цю групу можна поділити на: товариства, створені для реалізації, захисту особистих немайнових прав та інтересів; товариства, створені для реалізації, захисту майнових прав та інтересів.

Перші з них реалізують творчі, професійні, освітні, культурні, медичні, соціальні й інші особисті немайнові інтереси засновників. Як правило, ці юридичні особи законодавець визначає як спілка (закони України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки») або загалом організація (Закон України «Про організації роботодавців») чи громадська організація (Закон України «Про об'єднання громадян»). У межах окресленої підгрупи, які є суто товариствами, має бути відсутній статус юридичної особи [4, с. 121].

Другу підгрупу складають товариства, в основі яких лежить майновий інтерес. До них можна віднести об'єднання співвласників (власників), недержавні пенсійні фонди, а також біржі. Законодавець у цьому випадку більш чітко врегулював норми щодо створення та діяльності окреслених видів товариств (закони України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», «Про недержавне пенсійне забезпечення», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про товарну біржу»), однак практика не відповідає закладеним засадам їх діяльності. Так, біржі в Україні створюються у формі акціонерних товариств.

На відміну від першої підгрупи приватно корисних товариств, ці юридичні особи мають в основі свого створення майно та майнові права, а тому доречно було б визначити особливості цивільної відповідальності їх учасників, адже на перше місце виходить вже не організаційна єдність, а майнова відокремленість як ознака юридичної особи. Таким чином, у цьому випадку слід використовувати зарубіжну практику щодо можливості створення непідприємницьких товариств із додатковою та повною відповідальністю [1, с. 15; 5, с. 404–409], а також щодо обов'язковості підтримання ними мінімального обсягу ліквідних майнових активів [6, с. 12].

В основі *суспільно корисних товариств* лежить суспільно корисний інтерес, тобто вони створюються для задоволення інтересів невизначеного кола осіб чи осіб, об'єднаних за певною ознакою (віковою, соціальною, економічною тощо). У літературі висловлювалася думка, що це коло осіб слід визначити поняттям «дистенатори» [7, с. 118], хоча такий термін використовується лише у ч. 2 ст. 103 ЦК при визначенні осіб, на користь яких створюється установа. На нашу думку, все ж доцільніше вести мову не про конкретних осіб, а про інтерес, для реалізації якого створюється суспільно корисна організація у формі непідприємницького товариства.

Суспільні інтереси, які мають на меті непідприємницькі товариства, тісно пов'язані з публічними інтересами, що реалізуються насамперед державою. У зв'язку з цим критерієм поділу суспільно корисних товариств на підгрупи є наявність чи відсутність у таких юридичних осіб владних повноважень. Так, окремі владні повноваження реалізуються так званими громадськими формуваннями (природоохоронні громадські формування, формування з охорони громадського порядку тощо). Ці повноваження надаються власне юридичним особам або їх учасникам [8, с. 103] і реалізуються ними з метою сприяння державній чи місцевій політиці. З одного боку, можна вести мову про публічну природу таких організацій, їх належність до державного механізму, з іншого – порядок їх створення та принципи діяльності свідчать все ж про їх належність до юридичних осіб приватного права.

До підгрупи непідприємницьких товариств, які мають владні повноваження, слід також віднести третейські суди (Закон України «Про третейські суди») й інші самоврядні чи саморегулювальні організації (закони України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» тощо).

Другу підгрупу складають непідприємницькі товариства, які не мають владних повноважень. Ці юридичні особи утворюються у формі громадських організацій (Закон України «Про об'єднання громадян»), політичних партій (Закон України «Про політичні партії в Україні»), благодійних організацій (Закон України «Про благодійництво та благодійні організації») та релігійних організацій (Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»). Особливістю цієї групи є відсутність корпоративних відносин тієї природи, які існують у господарських товариствах в учасників (засновників) юридичної особи [9, с. 6–7, 27–31], що призводить, наприклад, до відсутності розподілу відповідальності між засновниками (учасниками) в разі виникнення зобов'язань чи ліквідації юридичної особи. Більше того, ці організації можуть взагалі не мати фіксованого членства [10, с. 10].

Проведене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**:

у третьому секторі при реалізації права на свободу об'єднання (асоціації) неможливо встановити вичерпний перелік видів не-підприємницьких організацій;

у межах організаційно-правової форми товариства як не-підприємницької юридичної особи можна виділити групи (підгрупи): приватно корисні (що мають на меті особистий немайновий або майновий інтереси) та публічно корисні (що мають чи не мають владних повноважень).

Такий поділ дозволить визначити способи створення товариств, мету їх діяльності, відносини між учасниками (засновниками) та членами, питання цивільної відповідальності тощо.

Окреслена класифікація не-підприємницьких товариств, на нашу думку, має бути в основі єдиного законодавчого акта щодо регулювання не-підприємницьких організацій. Більше того, необхідні комплексні зміни до законодавства щодо визначення принципів правового регулювання цих юридичних осіб приватного права, які досі не мають належного місця. Розмежування не-підприємницьких товариств дозволить також уникнути на практиці випадків, коли товариства, які мають різну мету й інтерес у діяльності, створюються виключно як громадські організації (лікарняні каси, фонди допомоги, тимчасові товариства, громадські формування, спілки тощо).

The article observes the problems of separating into groups and subgroups of non-profit societies as legal entities of private law. After analyzing the characteristics of groups, expressed the position to improve the existing legislation.

В статтє рассматриваются проблемы разделения на группы и подгруппы некоммерческих обществ как юридических лиц частного права, формулируются предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Література

1. *Кучеренко І. М.* Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2004. – 30 с.
2. *Санфилиппо Ч.* Курс римського частного права / Под ред. Д. В. Дождева. – М., 2002. – 400 с.
3. *Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts / Studies in Methods Series F., No. 91 Handbook of National Accounting.* – New York, 2003. – 316 p.
4. *Спасибо-Фатеева І.* Деякі розсуди про юридичні особи та їхні організаційно-правові форми // *Право України.* – 2007. – № 2. – С. 118–123.
5. *Боржели Н.* Правовой статус и организационно-правовые формы некоммерческих организаций // *Хрестоматія по некоммерческому праву.* – Алматы, 2007. – С. 403–410.
6. *Примак В. Д.* Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2005. – 16 с.
7. *Цивільне право України: У 2 т. / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; За ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького.* – К., 2004. – Т. 1. – 480 с.
8. *Каблов Д.* Види громадських формувань з охорони громадського порядку // *Право України.* – 2007. – № 10. – С. 103–105.
9. *Саракун І. Б.* Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект). – К., 2009. – 156 с.
10. *Піддубна В. Ф.* Релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2008. – 36 с.

